Giderek Gelişen Hizmet Ticareti ve Rekabet Gücü: Türkiye Ekonomisinde Gelişmeler (1980-2015)

Dramatically Rising Service Trade and Competitiveness Power: Developments in Turkish Economy (1980-2015)

Asst. Prof. Dr. Ziya Çağlar Yurttançıkmaç (Atatürk University, Turkey)

Assoc. Prof. Dr. Sabri Azgün (Atatürk University, Turkey)

Assoc. Prof. Dr. Ayşen Hiç Gencer (Istanbul Aydın University, Turkey)

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Turkey)

Abstract

It has been revealed both in the theoretical and the applied studies that the trade of goods in the traditional foreign trade theories reflects the prosperity indicators of the countries such as economic growth and employment positively. In the 1970s, especially with the developments on financial globalization, the foreign trade structure has started to evolve, and the service trade has started to become more and more important or weighted. While the literature on competitiveness is related to the commodity trade, it is noteworthy that there are more limited studies on the results and suggestions of the competition power in service trade. In this study Balassa's (1965) RCA (Revealed Comparative Advantages) approach was used to determine Turkey's competitive power on service trade. In this context, Turkey has tried to measure competition power against the world in each service sub sector related to the classification of traditional service sector such as tourism and transportation and other service sectors (telecommunication, financial services, insurance etc.) which are defined as modern services sector. It is analyzed with using annual data between 1980 and 2015 obtained from the UNCTAD. According to findings the competitive power in the tourism sector with traditional services is stronger in Turkey. This can be seen generally disadvantageous in the transportation sector, but there has been some increase in competition power since 2009. On the other hand, in the field of other service sectors expressed as modern services, it is concluded that there is no competitive power and it is highly disadvantaged.

1 Giriş

Ekonomik büyümenin istikrarlı ve sürekliliğini sağlama koşulları arasında yer alan unsurların başında siyasal ve iktisadi liberalizasyon uygulamaları gelmektedir. İktisadi liberalizasyon uygulaması kavramı da ekonomide korumacılık duvarlarının kaldırıldığı bir yapının benimsenmesinden hareketle, ülkenin dışa açık ekonomi politikaları ağırlıkla hayatiyete geçirmesidir (Emsen vd., 2006: 2). Dışa açık ülkelerin ekonomik ilişkilerinde dış satımda bulunabilme, yani ihracat yapabilmenin en temel koşulu maliyet avantajına sahip olabilmektir. Maliyet avantajı sahipliği en basit şekliyle ucuza üretebilme yeteneği olarak tanımlanır. Ucuz üretim genel olarak o mal veya hizmete uygun faktör yapısına sahip olmanın bir yansıması konumundadır. Bu durumda o mal veya hizmetin yurtiçi tüketiminden arta kalan kısım üretim fazlalığı olarak ortaya çıkar ve üretim fazlalığı da dünyaya arz edilir. Tersine maliyet dezavantajlığı durumundaki mal veya hizmette ise ülke ithalatçı konuma geçer. Dolayısıyla ülkelerin ihracatçı ya da ithalatçı konumunu belirleyen unsur sahip olduğu faktör donanımı ve bunun üretime yansıması olan karşılaştırmalı üstünlüklerdir.

Karşılaştırmalı üstünlükler yapısı analizleri literatürde ilk kez Liesner (1958) tarafından uygulanmış ancak Bela Balassa (1965)'nin geliştirmiş olduğu form daha fazla uygulama alanı bulmuştur. Balassa tarafından karşılaştırmalı üstünlüğün hesaplanması için ortaya konulan “*Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler*” (AKÜ) yöntemi, bir ülkenin güçlü ve zayıf sektörlerini belirlemek için pratikte genişçe kullanılmaktadır. Balassa sonrasında AKÜ yönteminin çeşitli versiyonları türetilmiştir. Buna göre rekabet gücü indeksi, iki göreceli piyasa payı arasındaki oranı ifade eden “*Ihracat Uzmanlık İndeksi*” kullanılarak bulunabilir. Bu sayede verili bir sınaî ürünün, belirli bir ülkenin görünen kalemleri veya imalat sanayii ihracatı içindeki payı, bir başka ülkenin benzer alandaki payı ile kıyaslanabilir (Kösekahyaoglu ve Özdamar, 2009: 21).

Balassa tarafından geliştirilen rekabet gücü indeksinin daha çok mal grupları itibarıyla ticarete ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükler yapısının belirlendiği dikkat çekmektedir. Buna karşılık dünya ekonomisinde mal akımları yerine giderek ağırlığı artan hizmet ticaretinde rekabet gücünün ölçümüne gidilmesinde yarar vardır. Burada gelişmişlik göstergesi olarak alınan sektörel yapıdaki değişimler de bu mesajı vermektedir. Şöyle ki, gelişmişliğin sektörel dönüşümü C. Clark'ın “*üç sektör kanunu*”nda tanımlanmıştır. Buna göre gelişmişliğin merhalelerine bağlı olarak tarımdan sanayiye, sanayiden de hizmetler sektörüne evrilme söz konusudur. Dış ticaret yapısı da benzeri bir evrim geçirmekte ve böylece geleneksel hizmet ticaretinin görece daha fazla emek-yoğun olması ve modern hizmet ticaretinin ise daha sermaye/teknoloji-yoğun olduğu açıktır. Burada H. Chenery'nin hasılanın sektörel paylarındaki değişimleri tahvil eden çalışmasında fert başına katma değere etki eden sektörleri şu şekilde tahmin etmiştir (Kaynak, 2005: 132):

$$\log V = a \log + b \log Y$$

(I)

Yukarıdaki eşitlikte V, fert başına katma değeri ve Y, fert başına geliri ifade etmektedir. Bu eşitlik yardımıyla farklı mallar için talebin gelir esneklikleri, yani b katsayıları tahmin edilmiştir. Buna göre bir malın talebinin gelir esnekliğinin 1'den küçük (büyük) olması, gelir artarken toplam hasıla içerisinde ele alınan malın nispi payının azalması (artması) anlamına gelmektedir. Chenery'nin 51 ülkeyi kapsayan araştırmasında tarım sektöründe büyüme esnekliğini 0.5'den küçük, sanayinininkini 1.3'ün üzerinde ve hizmetlerinkini de 1 olarak bulmuştur. Ekonomide sektörel bazda büyümeye katkılar esneklikler açısından “sanayi > hizmetler > tarım” şeklinde bir sıralamanın olduğu ileri sürülmektedir. Buradaki açıklamalardan hizmetlerdeki esnekliğin sanayiden küçük olmasının hizmetlere evrilen bir gelişmişliğe kaçınılmaz yönelimin durağan büyümeye işaret edeceği açıktır. Ancak, hizmetler sektöründe modern hizmetlere yönelik talebin Veblensit etkiler içermesi nedeniyle zamana bağlı olarak talebin gelir esnekliği katsayısının sanayiden de büyük olması kuvvetle muhtemel olacağı söylenebilir. Dolayısıyla modern hizmetlerin yaratacağı katma değer ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerine daha güçlü etkiler doğuracağı düşünülebilir. Bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de hizmet ticaretindeki gelişmeler incelenerek özellikle Türkiye’nin hizmet ticaretinde rekabet gücü hesaplanarak rekabet gücündeki gelişmelerin zamana bağlı seyri ortaya konulacaktır. Bu çerçevede çalışmanın ikinci kısmında dünya ekonomisinde mal ve hizmet ticaretinin trende bağlı değişimi ele alınmıştır. Üçüncü kısımda Türkiye ekonomisinde mal ve hizmet ticaretindeki gelişmeler resmedilmiştir. Dördüncü kısımda Türkiye ekonomisinde hizmet ticareti alt kalemleri itibarıyla rekabet gücü ve bunun zamana bağlı gelişimi 1980-2014 arası dönem için ortaya konulacaktır. Son kısımda ise gelinen nokta ve buna bağlı olarak politika çıkarımına gidilecektir.

2 Dünya Ekonomisinde Dış Ticaret Yapısında Gelişmeler

Küresel gelişmelerin temel dayanağı, liberal politika uygulamalarının yarattığı refah etkilerinin belirli kişi ya da gruplara özgü olmaktan çıktığı, daha çok tüm toplumu kuşattığı ileri sürülmektedir. Burada küresel düzene eklenmede başarının refahı besleyeceği öselli olarak kabul görürken, bunun da daha çok dışa açık politika uygulamalarıyla sağlanacağı açıktır. Birinci küreselleşmenin ortaya çıkışı başta İngiltere olmak üzere 1870’li yıllarda yurtiçi üretim fazlasını eritmek için pazar arayışlarının bir yansıması olduğu ileri sürülmektedir. 1970’lerde ortaya çıkan ikinci küreselleşme dalgası da tıpkı ilk dalga gibi gelişmiş ülkelerde bu kez giderek artan sermayenin bulunduğu ülkede kazanç (kâr, faiz, vb.) marjlarının düşmesine paralel olarak daha yüksek kazanç marjı olan ülkelere kayma eğiliminin bir yansıması olmuştur. Ancak, ilk küreselleşme dalgasının mallar için pazar arayışlarının ve ikinci küreselleşme dalgasının da finans kapital için yatırım arayışlarının yansıması olduğu görülmüştür. Dolayısıyla her iki küreselleşme dalgasının netice itibarıyla mal ya da finans kapital kıtlığı çeken ülkelere daha ucuza mal ya da kapital temin etme imkanları sunduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan küreselleşme ve dışa açıklığın eşanlı kullanıldığı gibi yaygın bir algnın varlığında, dışa açık politika uygulamalarının özellikle dış ekonomik ilişkilerde partner ülke veya ülkelerden kaynaklanan olumlu şokların ülke ekonomisine katkılarının da olumlu olacağı ve buna karşılık olumsuz şokların da partner ülkelerde tahribatlar yaratacağına dair yaygın bir literatürün varlığı dikkat çekmektedir. Ekonomi literatüründe dış yansıma olarak da ifade edilen bu durum, olumsuz şokların götürülerinden daha çok olumlu şokların getirilerinin varlığının daha baskın olduğuna vurgu yapmaktadır (Emsen, 2003).

Kısaca 1870’li yıllarda başlayan ve I. Dünya Savaşının başlaması ile sonlanan birinci küreselleşme dalgasında dünya ticareti daha çok Gelişmiş Ülke (GÜ)-Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ) arasında cereyan etmiştir ki, ortaya çıkan yapı sömürgecilik olarak da nitelendirilmiştir. Dolayısıyla GOÜ’lerden GÜ’lere doğru yapılan ticarete GOÜ’ler açısından ihracat boyutu ilksel mallar olarak nitelendirilen tarımsal mallar ile hammaddelerden ibaret olduğu ve buna karşılık GOÜ’lerin GÜ’lerden yaptıkları ithalatın ise ikincil mallar olarak nitelendirilen sanayi mallarından oluştuğu söylenir ve bu durum da “endüstriler-arası ticaret” ile açıklanır. Buradaki ticarete GOÜ’lerin GÜ’lerin bir tür tamamlayıcısı olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan dış ticaretteki gelişmelerin zamana bağlı olarak GÜ-GÜ arasında da gözlenmeye başlamış/yaygınlaşmış ve bu durum uluslararası iktisat literatüründe “endüstri-içi ticaret” kavramı ile ifade edilmiştir. 1870’lerde gözlenen yapının ikinci küreselleşme dalgasının başladığı 1970’li yıllarda da aynen devam ettiği ileri sürülebilir. Tablo 1’de ikinci küreselleşme dalgasında dünya ticaretinin ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından dağılımı verilmiştir.

Yıllar	GÜ-GÜ Ekonomileri Arasında	GÜ-GOÜ Ekonomileri Arasında	GOÜ-GOÜ Ekonomileri Arasında
1965	59.0	32.5	3.8
1970	62.1	30.6	3.3
1975	46.6	38.4	7.2
1980	44.8	39.0	9.0
1985	50.8	35.3	9.0
1990	55.3	33.4	9.6

1995	51.1	35.1	12.1
2000	49.8	36.8	13.4
2005	45.3	37.4	17.3
2010	37.0	39.3	23.7
2015	35.1	38.5	26.3

Tablo 1: 1965-2015 Yılları Arası Dünya Ticaretinin Yönü (%)

Kaynak: IMF (Various Years), Direction of Trade Statistics Yearbook'dan nakleden Held vd., 1999: 172; UNCTAD, UNCTADstat, 2017.

1965'den 2015 yılına kadarki süreçte dünya ticaretinin yönü izlendiğinde, GÜ-GÜ arasında ticaret %60'lardan %35'lere gerilediği gözlenirken, GÜ-GOÜ arası ticaretin hemen hemen istikrarlanmış (%32.5'den %37.5'e) olduğu dikkat çekmekte, GOÜ-GOÜ arası ticaretin ise %3'lerden %26'lara çıktığı görülmektedir. Buradan hareketle küreselleşmenin son zamanlarda daha çok GOÜ'lerin kendi aralarındaki ticaretten daha güçlü bir şekilde beslendiği söylenebilir.

Dünya ekonomisinde ikinci küreselleşme dalgasının başladığı 1970'li yıllarla birlikte, küresel ticaretin odağı mamül mallardan hizmetlere doğru kaymaya başlamıştır. Özellikle iletişim ve ulaştırma sektörlerinde devasa gelişmeler ile birlikte finans kapitalde ortaya çıkan artışlar ve varlık piyasaları araçlarında ortaya çıkan gelişmeler hizmet ticaretindeki genişlemeyi besleyen unsurlar olmuştur. Burada genel olarak yapılan değerlendirmeyi dünya ekonomisinde gelişmişlik düzeyine göre yapıldığında, dünyada ülkeler; (i) yüksek gelirli ülkeler, (ii) orta gelirli ülkeler ve (iii) düşük gelirli ülkeler olmak üzere üç gruba ayırarak yapmak mümkündür. Aşağıda Tablo 2'de dünya ekonomisi ile yüksek, orta ve düşük gelirli ülke grupları itibarıyla ABD doları cinsinden GSYİH, mal ihracatı ve hizmet ihracatı rakamları zaman bağli olarak sunulmuştur.

		1960	1970	1982	1990	2000	2010	2015
Yüksek	Mal X	-	-	2.56E+11	3.73E+11	8.91E+11	3.80E+12	4.48E+12
	Hizmet X	-	-	3.74E+10	7.03E+10	2.15E+11	4.74E+11	7.40E+11
	GSYİH	1.06E+12	2.38E+12	8.95E+12	1.89E+13	2.76E+13	4.52E+13	4.74E+13
Orta	Mal X	-	-	3.43E+11	5.01E+11	1.15E+12	4.66E+12	5.46E+12
	Hizmet X	-	-	5.21E+10	1.03E+11	2.85E+11	7.53E+11	1.09E+12
	GSYİH	2.99E+11	5.49E+11	2.30E+12	3.55E+12	5.84E+12	2.03E+13	2.64E+13
Düşük	Mal X	-	-	-	-	2.65E+10 ^(*)	5.69E+10	8.22E+10
	Hizmet X	-	-	2.49E+09	4.07E+09	1.10E+10	2.07E+10	2.80E+10
	GSYİH	-	-	8.95E+10	9.41E+10	1.13E+11	2.89E+11	3.94E+11
Dünya	Mal X	-	-	1.83E+12	3.45E+12	6.20E+12	1.50E+13	1.64E+13
	Hizmet X	-	-	4.25E+11	8.94E+11	1.68E+12	3.92E+12	4.95E+12
	GSYİH	1.35E+12	2.94E+12	1.12E+13	2.25E+13	3.35E+13	6.59E+13	7.42E+13

Tablo 2: Dünya Ekonomisinde GSYİH ile Mal ve Hizmet İhracatı Rakamlarında Gelişmeler (Dolar)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017. **Not:** ^(*) 2005 yılı değeri

1982-2015 arasındaki gelişmeler değerlendirildiğinde, dünya ekonomisinde GSYİH değerinin 11,2 trilyon dolardan 74,2 trilyon dolara yükseldiği; mal ihracatının 1,83 trilyon dolardan 16,4 trilyon dolara; hizmet ticaretinin ise 425 milyar dolardan 4,95 trilyon dolara çıktığı görülmektedir. Bu veriler ışığında dünya ekonomisinde GSYİH 6.63 kat artarken, mal ihracatı 8.96 ve hizmet ihracatı ise 11.65 katı artış sergilemiştir. Diğer bir ifadeyle 1982-2015 arasında GSYİH ortalama yıllık büyüme hızı %5.72, mal ihracatı ortalama yıllık büyüme hızı %6.67 ve hizmet ihracatı ortalama yıllık büyüme hızı da %7.49 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 34 yıllık bir zaman diliminde dünyada ekonomik büyümeye nazaran mal ihracatı %35 ve hizmet ihracatı da %76 daha fazla artış göstermiştir. Dünya ekonomisinde ülkelerin gelir düzeyleri açısından yapılan sınıflandırmasına göre yüksek gelirli ülkelerde GSYİH, mal ihracatı ve hizmet ihracatı artış hızı sırasıyla 5.30, 17.5 ve 19.8 kat; orta gelirli ülkelerde de sırasıyla 11.5, 15.9 ve 20.9 kat; düşük gelirli ülkelerde ise GSYİH ve hizmet ihracatı sırasıyla 6.6 ve 11.2 kat olmuştur. Bu veriler dikkate alındığında, gelişmişlik düzeyi ne seviyede olsun dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunun görece daha fazla dış ticarete açıldığı ve bu dışa açıklık içerisinde de hizmet ticaretinin gelişme hızı ve buna paralel olarak potansiyelinin daha yüksek performans sergilediği söylenebilir.

3. Türkiye Ekonomisinde Hizmet Ticaretinde Gelişmeler

Türkiye ekonomisinin cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kronolojik gelişimine bakıldığında, ana hatları itibarıyla; (i) 1923-1929 liberal dönem, (ii) 1930-1945 dışa kapanma ve sanayi planı uygulamaları, (iii) 1946-1960 karşılaştırmalı üstünlükler yapısına göre dış ticaret politikaları, (iv) 1961-1979 ithal ikameci sanayileşme politikaları, (v) 1980'den günümüze kadarki süreçte ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulamaları şeklinde sınıflandırılabilir (Pamuk, 2014). Türkiye ekonomisinde özellikle 24 Ocak Kararları ile birlikte dış ticaret ve sanayileşme politikalarında önemli paradigma değişimine gidildiği bilinmektedir. Tablo 3'de Türkiye ekonomisinde ABD doları cinsinden GSYİH ile mal ve hizmet ihracat ve ithalat verileri resmedilmiştir.

Yıllar	Hizmet M	Hizmet X	Mal M	Mal X	GSYİH
1960	-	-	-	-	1.4E+10
1970	-	-	-	-	1.95E+10
1974	3.66E+08	5.49E+08	3.59E+09	1.53E+09	3.56E+10
1980	5.69E+08	7.11E+08	7.51E+09	2.91E+09	6.88E+10
1982	1.03E+09	1.92E+09	8.52E+09	5.89E+09	6.45E+10
1990	3.07E+09	8.02E+09	2.25E+10	1.30E+10	1.51E+11
2000	8.15E+09	1.94E+10	5.29E+10	3.09E+10	2.67E+11
2010	1.97E+10	3.65E+10	1.77E+11	1.21E+11	7.31E+11
2011	2.10E+10	4.13E+10	2.32E+11	1.42E+11	7.75E+11
2012	2.10E+10	4.36E+10	2.27E+11	1.62E+11	7.89E+11
2013	2.45E+10	4.82E+10	2.42E+11	1.62E+11	8.23E+11
2014	2.51E+10	5.19E+10	2.33E+11	1.69E+11	7.99E+11
2015	2.26E+10	4.67E+10	2.00E+11	1.52E+11	7.18E+11

Tablo 3: Türkiye Ekonomisinde GSYİH ile Mal ve Hizmet Ticareti Rakamlarında Gelişmeler (Dolar)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017.

Türkiye ekonomisinde ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda, Tablo 1'dekine benzer bir seyrin yaşandığı söylenebilir. Şöyle ki, 1982-2015 arasında GSYİH 64.5 milyar dolardan 718 milyar dolara, mal ihracatı 5.89 milyar dolardan 152 milyar dolara ve hizmet ihracatı da 1.92 milyar dolardan 46.7 milyar dolara yükselmiştir. Bu veriler ışığında Türkiye ekonomisinde GSYİH 11.13 kat artarken, mal ihracatı 25.81 ve hizmet ihracatı ise 24.32 katı artış sergilemiştir. Burada GSYİH ortalama yıllık büyüme hızı %7.34, mal ihracatı ortalama yıllık büyüme hızı %10.03 ve hizmet ihracatı ortalama yıllık büyüme hızı da %9.84 olarak gerçekleşmiştir. Her üç kalemdaki büyüme hızının hem dünya hem de yüksek ve orta gelirli ülkeler büyüme hızının üzerinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin görece çok iyi bir performans sergilediği söylenebilir. Ancak, hizmetler sektöründe dünya genelinde gözlenen görece daha yüksek ilerlemeye karşılık, Türkiye ekonomisinde görece daha düşük kaldığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle dünya ekonomisinde hizmetler ihracatı mal ihracatından ve mal ihracatı da ekonomik büyümeden daha yüksek büyüme skorları sergilerken; Türkiye ekonomisinde mal ihracatı hizmet ihracatından ve hizmet ihracatı da ekonomik büyümeden daha yüksek büyüme skorlarına sahip olmuştur.

Burada mal ticareti için ileri sürülen karşılaştırmalı üstünlükler yapısı ilksel mallardan kompleks mallar lehine değiştirildikçe, üretimde katma değer payı ve dolayısıyla büyümenin de artacağına dair savın hizmetler için de geçerlilik arz edeceği ileri sürülebilir. Gerni vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisinin rekabetçi yapısının daha çok fiyat-maliyet boyutuyla kısa vadeli rekabet avantajı sağladığı; buna karşılık teknoloji ve verimlilik boyutunun ise uzun vadede rekabet avantajını tesis ettiği gözlenmektedir (Gerni vd., 2013: 1).

Türkiye ekonomisi özelinde bir değerlendirme yapılacak olduğunda, dış ticaret açığının en önemli kapatıcı kalemi konumundaki hizmet ihracatının cari dünya trendine göre geride kaldığı gözlenirken; bunun da temel etkeninin daha rekabetçi ve daha yenilikçi olmaktan uzak kalmasıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisi hizmetlerde dünyadaki akıma uygun performans sergileyememiştir ki, bu da hizmetlerde rekabet gücünün nispeten zayıf kaldığına ve dolayısıyla yeterli teşvikten uzak kaldığına/ilginin gösterilmediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla hizmetlerde emek gücüne ve böylece fiyat-maliyet dayalı rekabet unsurunun daha çok geleneksel hizmet kalemlerinde geçerlilik arz ettiği; bunun teknoloji ve verimlilik boyutunu kuşatacak şekilde modern hizmetlere kaydırılması gerektiği dikkat çekmektedir.

4. Veri, Yöntem ve Uygulama

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi ithal ikameci politika uygulamalarının her şeyden önce giderek derinleşen döviz darboğazları yaratması ve uygulama mantığını oluşturan bebek endüstriler argümanından sapılması, yani iç piyasada oluşan tatlı kâr marjlarından vazgeçilemezlik, adeta ülkeyi içinden çıkılmaz bir noktaya sevk etmiştir. Bu çerçevede Türkiye 24 Ocak 1980'de önemli yapısal dönüşüm yaşamıştır. Böylece ekonomisinde nispeten liberalizasyon uygulamalarına yönelimle birlikte, ihracata yönelik sanayileşme politikası uygulamalarına gidilmiş

ve bununla paralel olarak ithalatla serbestleşme ve böylece korumacılık duvarlarında indirimler söz konusu olmuştur. Bu çalışmada liberalizasyon uygulamalarına bağlı olarak 1980-2015 arası dönem için geleneksel ve modern hizmetler sektöründe gelişmeler ile zamana bağlı olarak bu sektördeki rekabet gücündeki değişimler inceleme konusu yapılmıştır.

Bir ülkenin belli bir mal grubunda ihracatının ithalatından fazla olması o alanda rekabet gücü olduğunu ifade etmektedir. Tersî durum ise yani ülkenin bir mal grubunda ithalatının ihracatından fazla olması o malı düşük maliyetle üretmediği ve bu nedenle o malın dışarıdan alındığı, yani ilgili malda rekabet gücünün zayıf olduğu söylenebilir. Dış ticaret mekanizmasının işlerliğinin daha çok rekabet gücü çerçevesinde ele alan ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlük analizlerini ampirik literatürde ilk uygulayan Liesner (1958)'dir. Liesner, AKÜ yönteminde oluşturduğu denklem şu şekildedir:

$$AKÜ = X_{ij} / X_{nj} \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikte X, ihracat sektörünü; i, analize konu olan ülkeyi; n, geri kalan ülkeler bütünü; j, analize konu olan malı temsil etmektedir. AKÜ yaklaşımı daha sonra Balassa (1965; 1977) tarafından geliştirilmiş ve rekabet gücünün ölçümünde genel kabul gören ve sıklıkla kullanılan bir ölçüt haline gelmiştir. Balassa, dış ticaret verilerini kullanarak karşılaştırmalı üstünlüklerin açıklanabileceğini ifade etmiş ve AKÜ yaklaşımını geliştirmiştir. AKÜ yaklaşımı, ülkelerin zayıf veya güçlü ihracatçı sektörlerini belirlemede büyük katkı sağlamıştır. Balassa tarafından geliştirilen temel denklem ise şu şekildedir (Utkulu ve İmer; 2009):

$$AKÜ2 = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt}) = (X_{ij} / X_{nj}) / (X_{it} / X_{nt}) \quad (3)$$

(3) nolu denklemde X, ihracatı; i, ülkeyi; j, mal (veya sektörü); t, mallar (veya sektörler) grubunu; n ise ülkeler grubunu temsil etmektedir. Yukarıdaki denkleme göre $X_{ij} = i$ ülkesinin j malı ihracatı, $X_{nj} = n$ ülkesinin/ülkeler grubunun j malı ihracatı, $X_{it} = i$ ülkesinin toplam ihracatı, $X_{nt} = n$ ülkesinin/ülkeler grubunun toplam ihracatıdır. AKÜ2, bir ülkenin bir mal ya da sektördeki ihracatının toplam ihracatı içindeki payını diğer ülkelerinkiyile (ülke grubunkiyile) karşılaştırmaktadır. $AKÜ2 < 1$ ise, ülkenin ilgili mal/sektörde karşılaştırmalı dezavantaja; $AKÜ2 > 1$ olduğu durumda ise, karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu söylenir. AKÜ2 endeksi diğer ülkeleri de analize katmakta ve rekabet gücünün ölçümünde karşılaştırmalı bir analize imkân tanımaktadır.

Çalışmada literatürde yaygın biçimde yapılan analizlerden farklı olarak mal ticareti yerine hizmet ticareti analize konu edilmiştir. Analizlerde hizmet ticareti üç ana guruba ayrılarak inceleme konusu yapılmış ve bu çerçevede geleneksel hizmetler olarak taşımacılık ve turizm hizmetleri alınırken, bankacılık ve sigortacılık, finansal hizmetler, inşaatçılık vb. hizmetleri içeren modern hizmetler de diğer hizmet ticareti grubunda ele alınmıştır. Gerek betimleyici istatistikler, gerekse analizlerde kullanılan veriler UNCTAD'ın web sayfasından derlenmiştir. Tablo 4'te üç ana grup olarak Türkiye'nin hizmetler kalemlerinde rekabet gücündeki gelişmeler resmedilmiştir.

AKÜ2 endeksi oluşturulması kapsamında elde edilen sonuçlarda rekabet gücünün varlığı endeks değerinin 1'den büyük olmasıyla; endeks değerinin 1'den küçük olması ise rekabet gücünün olmadığına işaret etmektedir. Bu çerçevede AKÜ2 endeks değerlerini şu şekilde yorumlamak mümkündür: Türkiye 1980-2015 döneminde genel olarak taşımacılık sektöründe diğer rakipleri karşısında rekabet gücünün düşük olduğu görülmektedir. Ancak, 2009 ve sonrası süreçte taşımacılık sektöründe rekabet gücünde bir artış ve iyileşme olduğu da analiz sonuçlarında gözlemlenmiştir. Turizm sektöründe Türkiye'nin rekabet gücünün genel olarak iyi olduğu ancak ülkede yaşanan kriz ve siyasi çalkantıların olduğu dönemlerde rekabet gücünün zayıfladığı gözlenmiştir. Özellikle 1980 askeri darbesi sonrası takip eden üç-dört yıllık süreçte turizm sektöründe rekabet gücü oldukça düşük kalmıştır. Benzer şekilde 1998-2001 döneminde de yaşanan ekonomik ve siyasi çalkantılar ülkenin turizm alanındaki rekabet gücünü olumsuz etkilediği dikkat çekmektedir.

Yıllar	Taşımacılık	Turizm	Diğer Hizmet Ticareti	Yıllar	Taşımacılık	Turizm	Diğer Hizmet Ticareti
1980	1,105	1,752	0,419	1998	0,584	0,966	1,235
1981	0,945	1,177	0,934	1999	0,759	0,963	1,146
1982	1,127	0,768	1,043	2000	0,635	1,193	1,049
1983	0,893	0,838	1,173	2001	0,799	1,644	0,676
1984	0,993	0,893	1,076	2002	0,917	2,025	0,406
1985	0,773	1,354	0,925	2003	0,571	2,557	0,289
1986	0,675	1,079	1,154	2004	0,640	2,468	0,326
1987	0,699	1,273	0,995	2005	0,820	2,510	0,262
1988	0,533	1,328	1,066	2006	0,873	2,538	0,277
1989	0,548	1,271	1,096	2007	0,970	2,590	0,256
1990	0,428	1,271	1,162	2008	0,962	2,555	0,280

1991	0,505	1,012	1,293	2009	1,134	2,549	0,232
1992	0,485	1,191	1,155	2010	1,180	2,439	0,232
1993	0,476	1,150	1,184	2011	1,269	2,423	0,228
1994	0,462	1,241	1,125	2012	1,395	2,303	0,233
1995	0,459	1,036	1,303	2013	1,466	2,272	0,223
1996	0,559	1,311	1,008	2014	1,542	2,197	0,232
1997	0,475	1,131	1,188	2015	1,632	2,170	0,223

Tablo 4: Türkiye Ekonomisinde AKÜ2 Endeksine Göre Hizmetler Sektöründe Rekabet Gücünde Gelişmeler

Özellikle 2002 sonrası ise turizm sektörünün rekabet gücünün rakipleri karşısında oldukça yüksek düzeyli seyrettiği görülmektedir. Ayrıca turizmin teröre duyarlılığının yüksek olduğu dikkate alınırsa, terör vakalarının turistik bölgelerde yaygınlaştığı yıllarda turizmde düşüşlerin yaşandığı gözlenmektedir. Bu çerçevede 2014-2015 döneminde yaşanan gelişmelerin turizm rekabet gücünü azaltıcı etkiler yarattığı görülmüştür. Taşımacılık sektöründe ise özellikle son dönemde hızla artan bir gelişim olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle son dönemde artan ulaştırma yatırımlarının ve duble yol projelerinin etkili olduğu söylenebilir. Taşımacılık ve turizm dışındaki diğer hizmet ticareti alanında ise Türkiye'nin rekabet gücünün oldukça düşük olduğu ve bunun da 2001 krizi ile birlikte dramatik bir şekilde ülke aleyhine teşekkül ettiği görülmektedir. Modern hizmetler açısından özellikle inşaat sektörü dışındaki alanlardan olan sigortacılık, finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanlarında ihracat rekabet gücünü artırmaya yönelik politika değişikliklerine gidilmesi gerekliliğinin varlığından söz edilebilir. AKÜ2 endeksine bağlı olarak hizmetler sektöründeki gelişmeler grafik-1 de görsel olarak açıkça görülmektedir.

Şekil 1: AKÜ2 Endeksine Göre Hizmetler Sektöründe 1980-2015 Dönemi Değişim

Yukarıdaki şekil-1’de bize açıkça göstermektedir ki ülkemiz genel olarak turizm ve taşımacılık hizmetlerinde rekabet gücü yüksek, diğer hizmetler sektöründe ise oldukça düşüktür.

Yapılan analizlerde Balassa’nın temel formülü baz alınarak ülkenin ihracatıyla birlikte ithalatının da ele alındığı AKÜ4 endeksi de türetilmiştir. Bu analiz yönteminde ülkelerarası bir karşılaştırma değil, ülkenin ihracat ve ithalat değerlerine bağlı bir rekabet gücü ölçümü yapılmaktadır. AKÜ endeksinin bir diğer versiyonu, AKÜ4 şeklinde denklemde olduğu gibi türetilmiştir. AKÜ4 denklemi şu şekilde formüle edilir:

$$AKÜ4 = (X_{ij} / X_{it}) / (M_{ij} / M_{it}) = (X_{ij} / M_{ij}) / (X_{it} / M_{it}) \quad (4)$$

(4) nolu denklemde X, ihracatı; M, ithalatı; i, bir ülkeyi; j, bir ürün veya sektörü; t ise bir ürünler seti veya sektörler setini temsil etmektedir. Balassa (1965) AKÜ4 denklemine elde edilen sonuç birden ne kadar büyük olursa, rekabet gücünün o kadar yükseldiği sonucuna ulaşılır. Görelî ihracat-ithalat ölçümü olarak da ifade edilen AKÜ4, AKÜ2’den farklı olarak ithalat bilgisini içermekte; yalnız ülkeler arası karşılaştırmaya olanak tanıyamamakta, sadece ülkenin ihracat ve ithalat yapısına bağlı olarak rekabet gücü analizi yapmaktadır. AKÜ4 analiz sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Yıllar	Taşımacılık	Turizm	Diğer Hizmet Ticareti	Yıllar	Taşımacılık	Turizm	Diğer Hizmet Ticareti
1980	0,741	2,509	0,536	1998	0,507	1,730	1,000
1981	0,567	1,366	1,739	1999	0,768	1,968	0,839
1982	1,195	1,346	0,804	2000	0,532	1,977	0,893
1983	1,012	1,973	0,822	2001	0,609	2,008	0,696
1984	0,864	1,155	1,034	2002	0,634	1,979	0,517
1985	0,631	1,572	0,994	2003	0,340	2,496	0,413
1986	0,487	1,446	1,246	2004	0,334	2,661	0,509
1987	0,515	1,465	1,146	2005	0,425	2,642	0,422
1988	0,498	2,240	0,843	2006	0,502	2,729	0,383
1989	0,556	1,739	0,902	2007	0,498	2,824	0,404
1990	0,392	2,376	0,898	2008	0,505	2,997	0,422
1991	0,489	1,723	1,007	2009	0,612	2,396	0,357
1992	0,449	1,807	0,952	2010	0,630	2,350	0,374
1993	0,385	1,571	1,110	2011	0,647	2,597	0,350
1994	0,449	1,747	0,938	2012	0,676	2,959	0,336
1995	0,417	1,872	1,011	2013	0,699	2,934	0,319
1996	0,495	2,199	0,814	2014	0,735	2,788	0,329
1997	0,512	1,792	0,910	2015	0,824	2,376	0,316

Tablo 5: Türkiye Ekonomisinde AKÜ4 Endeksine Göre Hizmetler Sektöründe Rekabet Gücünde Gelişmeler

AKÜ4 analiz sonuçları AKÜ2 analiz sonuçları ile benzer bulgular vermektedir. AKÜ4 analizi sonuçlarına göre 1980-2015 döneminde taşımacılık sektöründe rekabet gücünün genel olarak çok düşük olduğu görülmüştür. Turizm sektöründe aynı dönemde rekabet gücünün korunduğu ve hatta 2010 sonrasında rekabet gücünün arttığı görülmektedir. Taşımacılık ve turizm dışındaki hizmet ticaretinde rekabet gücünün analiz döneminde genel olarak düşük olduğu ve bu durumun son dönemlerde ise iyice azaldığı görülmüştür.

AKÜ2 ve AKÜ4 değerleri dikkate alındığında, Türkiye'nin geleneksel hizmet kalemlerinden sadece turizm sektöründe karşılaştırmalı üstünlük yapısının olduğu; buna karşılık geleneksel kalemlerden taşımacılık ile modern hizmet ticaretinde karşılaştırmalı üstünlükler yapısının olmadığı gözlenmektedir. Küreselleşmenin 2008/2009 krizi ile birlikte adeta sorgulanmaya başladığı ve bu çerçevede raftaki Keynesyen reçetelere dönüş yapıldığı ve korumacılık rüzgarlarının estiği bir yapıda, popüler iktisat kuramı liberal düşünce çerçevesinde kalınmasının ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlükler mantığı ile hareket edilmesinin şüpheyle karşılandığı açıktır. Oysa Batı Avrupa ile ABD'nin gelişiminde 19. yüzyılda başta Almanya'dan F. List'in ve ABD'den A. Hamilton'un dönemin liberal bakış açısını "merdiveni itme" kavramı ile sorguladıkları ve günümüzde de "stratejik dış ticaret politikası" mantığı ile gelişmiş ülkelerin zaman zaman korumacılığa yönelmeleri dikkate alınır, Türkiye'nin uzun vadede karşılaştırmalı üstünlükler elde edeceği taşımacılık ve modern hizmetlere yöneliminin gerektiği düşünülmektedir. Dezavantajlı gözükten bu sektörler yönelimin "yaparak öğrenme" mekanizmalarını işleterek gelişmişlik liginde çıta atlamayı sağlayacağı ve böylece daha yüksek katma değer ve istihdam olanaklarının ortaya çıkarılabileceği söylenebilir. AKÜ4 endeksine göre hesaplanan hizmetler sektöründe meydana gelen 1980-2015 dönemi gelişmeler grafik-2 de gösterilmiştir.

Şekil 2: AKÜ4 Endeksine Göre Hizmetler Sektöründe 1980-2015 Dönemi Değişim

Yukarıdaki şekil-2’de AKÜ4 endeksi sonuçlarına göre ülkemizin turizm alanında rekabet gücü yüksek, taşımacılık sektöründe artış trendinde ancak yine de düşük, diğer hizmetler sektöründe ise oldukça düşüktür. Bu nedenle özellikle sigortacılık, finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanlarında hızlı bir değişim ve gelişimi gereklidir.

5. Sonuç

Uluslararası rekabet gücünün önemi, giderek küreselleşen dünyada her geçen gün artmaktadır. Bu kapsamda ülkelerin dış ticaretlerinde avantajlı ve dezavantajlı sektörleri belirlemeye yönelik pek çok uygulama geliştirilmiş ve halihazırda geliştirilmektedir. Literatürde rekabet gücü ölçümünde en sık kullanılan yöntemlerden birisi Balassa tarafından geliştirilen AKÜ yöntemi. Bu yöntemin temeli Liesner tarafından geliştirilmiş olsa da Balassa’nın yöntemine yaptığı katkılar nedeniyle daha çok Badassa endeksi olarak tanınmıştır. Diğer taraftan uygulamalı literatür daha çok mal ticareti üzerine yapılan araştırmalara yoğunlaşmış olsa da, bu çalışmada yaygın literatürden farklı olarak Türkiye’nin hizmet ticareti analize konu edilmiştir. Bu çerçevede analizlerde hizmet ticaretinde geleneksel hizmetler olarak taşımacılık ve turizm sektörü alınırken, modern hizmetler kalemi altında diğer hizmetler (bankacılık ve sigortacılık, telekomünikasyon, inşaatçılık vb.) ayrımına gidilmiş ve her üç hizmet sektörü için rekabet gücü analizleri yapılması yoluna gidilmiştir. Çalışmada AKÜ2 ve AKÜ4 yöntemleri kullanılmıştır. AKÜ2 Balassa’nın geliştirdiği en temel rekabet gücü analiz yöntemlerinden biridir. AKÜ4 ise ülkeler arası bir karşılaştırmadan ziyade ülkenin ihracat ve ithalat değerlerini kullanarak rekabet gücü analizi yapılmasına olanak tanımaktadır.

UNCTAD veri setinden elde edilen 1980-2015 dönemi için yıllık verileri ile yapılan ve AKÜ2 yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen analiz sonuçlarına göre turizm dışındaki alanlarda Türkiye’nin hizmet ticaretinde rekabet gücünün bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan yapılan AKÜ4 analizleri de benzer şekilde Türkiye’nin sadece turizm alanında rekabet gücüne sahip bulunduğunu göstermiştir. Gerek AKÜ2, gerekse AKÜ4 analiz sonuçları Türkiye’nin turizm dışındaki diğer hizmet sektörü alanlarında (sigortacılık, finansal hizmetler ve telekomünikasyon) rekabet gücünü artırıcı önlemler alınmasının gerekli olduğunu gözler önüne sermiştir. Türkiye’de bilişim sektörünün gelişiminin hem mal hem de hizmet sektörüne büyük katkı sağlayacağı düşünülmekte ve bu kapsamda üretimi artırıcı ve maliyetleri azaltıcı uygulamaların desteklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Yine sigortacılık ve finans sektörlerinde bireysel ve ticari katılım artırılarak sistemin geliştirilmesi, denetimi ve dışa açılmasını sağlayacak oluşumların desteklenmesi gerektiği söylenebilir.

Özellikle modern hizmetler olarak ifade edilen alanlarda yüksek katma değer varlığı ve dünya ekonomisinin hizmetler sektörüne doğru evrildiği gerçeği dikkate alınırsa, Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme ve kalifiye istihdam yaratıcı bu alanlara kaymasını sağlayıcı politikaların ülke ekonomisinin gelişmişliğini besleyeceği gibi bu sektörlerdeki ilerlemeler de gelişmişliğin göstergesi olarak karşılır. Modern hizmet kalemlerinden sigortacılık ve finansal boyutta gelişmelerin ülke ekonomisinde tasarruf ve döviz yetersizliğini elimine ederek yatırımlara ucuz maliyetli kaynak sağlayacağı ileri sürülebilir. Ayrıca üretilen malların pazara ulaştırılması sorunu olarak ifade edilen taşımacılıkta rekabet gücü yetersizliği, üretimiz pazara ulaştıramama sorununun yaşanmasına yol açma ya da yabancı nakliye şirketlerine bağımlı kılma sorunu yaratmasının yanı sıra bu sektörün sağlayacağı

istihdam ve gelir etkilerinden mahrum kalma anlamı taşıdığı açıktır. Özetle geleceğin dünyasının katma değeri yüksek modern hizmetler ile kadimden gelen geleneksel hizmetlerden taşımacılık olduğu dikkate alınırsa, geleceğin dünyasında yer edinmek zorunluluğunda olan Türkiye ekonomisinde stratejik öneme sahip bu sektörleri geliştirici politika uygulamalarının gelişmeyi sağlama ve sürdürme adına elzem olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Balassa, B. (1965), "Trade Liberalization and 'Revealed Comparative' Advantage", *The Manchester School*, 33: 99-123.
- Balassa, B. (1977), "Revealed Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries (1953-1971)", *The Manchester School of Economics and Social Studies*, 45: 327-344.
- Balassa, B. (1989), **Comparative Advantage, Trade Policy and Economic Development**, *Harvester Wheatsheaf*, New York, 42-44.
- Emsen, Ö. S., M. K. Değer ve Ç. Karaköy (2006), "Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Göreceli Gelişmiş ve Az Gelişmiş Geçiş Ekonomileri Deneyimleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-19.
- Emsen, Ö. S., **Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gerni, C., B. Kabadayı, Z. Ç. Yurttañıkırmaz and Ö. S. Emsen (2013), "The Analysis of Competitiveness and Economic Growth: A Case Study of Transition Countries", *International Business Research*, 6 (5): 1-6.
- Held, D., A. McGrew, D. Goldblatt and J. Perraton, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Cambridge: Polity Press, 1999.
- Kaynak, M., **Kalkınma İktisadi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- Kösekahyaoglu, L. ve G. Özdamar (2009), "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk İmalat Sanayinin Rekabet Gücündeki Değişimler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1): 17-30.
- Liesner, H. H. (1958), "The European Common Market and British Industry", *Economic Journal*, 68: 302-316.
- Pamuk, Ş., **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Utkulu, U. ve H. İmer (2009), "Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi", *Rekabet Dergisi*, 36: 3-43.
- UNCTAD, *UNCTADstat*, 2017.
- World Bank, *World Development Indicators*, 2017